

Drápala, Daniel

Ústav evropské etnologie

In: *Pod ochranou Kleió : historické obory na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity*. Borovský, Tomáš (editor); Němec, Jiří (editor). Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2019, pp. 141-146

ISBN 978-80-210-9258-7; ISBN 978-80-210-9259-4 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/141079>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Regionální monografie

Jedna z nosných výzkumných vizí Antonína Václavíka směřovala na půdě nově zřízeného semináře pro etnografii a etnologii k moderně koncipovaným regionálním a lokálním monografiím. Přispívaly k tomu jistě i radikální proměny, jimiž procházel venkov po roce 1945 v oblasti obživy, sociálních vztahů a duchovní kultury. Oproti předchozím letům nemusel A. Václavík spoléhat již jen na vlastní síly a aktivně zapojoval do výzkumu i své studenty. Cíleně využíval znalostí realii a kontaktů posluchačů v jejich domovských regionech, vedl je také k práci s archivními a sbírkovými fondy. Formou diplomových a rigorózních prací vznikly tímto způsobem texty o vybraných lokalitách (např. Karolinka, Borač, Osuské, Hřčava) i regionech (vybrané aspekty tradiční kultury moravského Záhoří, Horňácka, Kopanic, Podluží).

Na počátku padesátých let se hlavním ústavním úkolem stala práce na monografii *Lidová kultura na moravském Valašsku* a funkce hlavního redaktora se ujal ředitel semináře A. Václavík. Přestože v roce 1959 zemřel, jedna z hlavních linií vědecko-výzkumné činnosti etnologického pracoviště zůstala zachována. V následujících letech se podařilo zpracovat patřičné kapitoly a jen komplikace na straně externího vydavatele zapříčinily, že ani po dvou intenzivních pokusech se tato etnografická oblast nedočkala vlastní souborné publikace. O poznání úspěšnější byli Václavíkovi žáci v případě jihomoravských regionů. V roce 1962 byla vydána monografie *Podluží* autorské trojice Richard Jeřábek – Václav Frolec – Dušan Holý. Podtitul (*Kniha o lidovém umění*) naznačuje, že jejich pozornost směřovala pouze k dílčí výseči mnohem širšího komplexu kulturních jevů označovaných za lidovou kulturu. Svým pojetím se ovšem publikace poněkud odlišovala od předchozích regionálních monografií. Autoři se neomezili jen na historickou podobu tvůrčích projevů slovesného, hudebního a výtvarného charakteru. Ve svých textech usilovali o podchycení geneze kulturních elementů, včetně jejich nejaktuálnějších projevů, i sociokulturního kontextu, v němž se konstituovaly a vyvíjely.

Kooperace tří kmenových pedagogů pokračovala o čtyři roky později širší kolektivní prací o Horňácku a jeho tradiční kultuře, do níž vedle zmíněné trojice pracovníků katedry ve funkci redaktorů a zároveň autorů vybraných kapitol přispěli etnologicky profilovanými texty také Josef Jančář, Josef Tomeš, Zdenka Jelínková a Dagmar Klímová. Monografie obohacená kresbami, fotografickou dokumentací a notovými záznamy dodnes představuje ukázkou moderně koncipované souborné práce o lidové kultuře jednoho z výrazných moravských etnografických regionů. Dokládá zároveň progresi, jíž etnologie prostřednictvím kolektivní práce reprezentantů moravské národopisné školy, prošla v průběhu 20. století.

Etnografický výzkum současnosti

Badatelský záběr etnologie, který byl v předchozích letech orientován především na studium tradiční lidové kultury a jejích přežitků, se od poloviny 20. století přirozeně rozšiřoval i na soudobou podobu sociálních vztahů a projevy materiální i nemateriální kultury. Reflektovala to ostatně některými přednáškami také výuka. První náznaky otevírání nové badatelské sféry byly patrné již v polovině padesátých let, kdy byl ve Stříteži nad Bečvou realizován výzkum družstevní vesnice. Jak se ale ukázalo, s ohledem na dobovou situaci se jednalo o krok poněkud předčasný. Shromážděná data nakonec směřovala spíše k zaznamenání historických forem než k postižení ryze aktuálního (a proto i do značné míry ožehavého) procesu kulturní proměny a společenské transformace.

Studenti etnologie na terénní exkurzi pasekářského osídlení v obci Karolinka (okr. Vsetín), 60. léta 20. století
Foto V. Frolec. Zdroj: Fotografický archiv Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

Teprve další léta, pokročilá diskuze o potenciálu etnologie k výzkumu současnosti, propracování teoretických východisek i rozhojňování praktických zkušeností vytvořily zázemí pro nové výzkumy. Do zorného pole badatelů se dostávala témata a jevy, s nimiž dosavadní studium historických forem tradiční kultury nemělo dostatečné zkušenosti. Obdobně tomu bylo i s aplikací pracovních metod, které by korespondovaly s nově nastolovanými výzkumnými otázkami. Od sedmdesátých let se takto orientovaný výzkum zaměřil na několik vybraných lokalit, které zastupovaly rozdílná historická východiska i sociokulturní kontext, zároveň byly ale dostatečně reprezentativním zástupcem určitého typu vesnických společenství. Zatímco v případě Brumovic lze hovořit o návratném výzkumu těžícím z komparace aktuálního stavu s doklady shromážděnými v 19. století Janem Herbenem a Augustou Šebestovou, Horní Věstonice skýtaly příležitost přiblížit formování lokálního společenství v novoosídlenecké obci. Sledování soudobých aspektů každodennosti a sociálních souvislostí, fenomén kulturní změny, kontinuity vs. diskontinuity, inovace vs. konstantnosti se stávaly v souladu s dobovým oborovým diskurzem nosnými pilíři výzkumů brněnských etnologů a dále byly rozvíjeny na platformě etnografie současnosti. Nové přístupy i badatelské okruhy přirozeně směřovaly k rozvíjení interdisciplinárních vazeb (především se sociology a historiky), které přinášely při studiu současných vesnických společenství patrné kvalitativní posuny. Zpravidla několik let trvající výzkumy byly završeny monografiemi Brumovic (red. R. Jeřábek) a Horních Věstonic (red. V. Frolec). Uplatnění našly také v dílčích příspěvcích, například rámci ediční řady *Lidová kultura a současnost* nakladatelství Blok, kterou koncepčně zaštiťoval V. Frolec.

Lexikografická díla

Vyzrállost a sebevědomí každé vědní disciplíny zpravidla reprezentuje schopnost jejích představitelů koncipovat oborově zaměřené lexikografické a historiografické příručky. Na přelomu 20. a 21. století se dočkala za přispění ústavu evropské etnologie moderních prací tohoto charakteru také etnologie. Již v osmdesátých letech formuloval R. Jeřábek nástin biografického slovníku českých etnologů, na počátku dalšího desetiletí nabyła tato vize konkrétnějších obrysů a stala se součástí širěji koncipovaného projektu národopisné encyklopedie. O její potřebnosti diskutovali národopisci již na sklonku devadesátých let 19. století a opakovaně se k ní navracely i další generace badatelů. Teprve v roce 1993 nabraly práce znovu na intenzitě. Společný projekt s Etnologickým ústavem Akademie věd České republiky personálně zaštilili ve funkci hlavních redaktorů Richard Jeřábek a Stanislav Brouček, jimž sekundovali spoluredaktoři (za Masarykovu univerzitu Dušan Holý a Miroslav Válka). Početný autorský tým stál před nelehkým úkolem připravit oborovou syntézu, jež by sloužila nejen etnologii samotné, ale která by se zároveň stala pomyslnou výkladní skříní této disciplíny. Redakční tým zvolil rozdělení do jednoho personálního a dvou věcných svazků, které dohromady čítají 1300 stran. Publikace *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007) představuje zároveň jedinečný příklad efektivně fungující široké oborové a meziinstitucionální kooperace. Dlouhodobý zájem R. Jeřábka o dějiny oboru nalezl ve stejnou dobu ohlas v jiné lexikografické příručce (*Biografický slovník evropské etnologie*, 2013), která se stala evropsky pojatým pendantem personálního svazku domácí encyklopedie. Zúročil v něm nejen mnohaletou heuristickou práci, osobní kontakty s reprezentanty oboru napříč Evropou, ale v neposlední řadě i zkušenosti pedagoga. Přestože slovník je určen široké badatelské veřejnosti, při jeho zpracování bral Richard Jeřábek v potaz studenty jako jeho klíčové uživatele. Prostřednictvím více jak 250 biografických hesel představil nejen zásadní osobnosti evropské etnologie, ale jejich prostřednictvím také kořeny a mezioborové souvislosti, z nichž vzešla a na jejichž základě se rozvíjí jako plnohodnotná vědecká disciplína.

Projekty počátku třetího tisíciletí

S příchodem 21. století je ve vědecko-výzkumných aktivitách ústavu patrné stále aktivnější uplatňování interdisciplinární spolupráce. V letech 2005 až 2011 se úzká kooperace rozvíjela zvláště na linii mezi etnologií a archeologií v rámci komparativního výzkumu sociálních struktur mrtvé a živé kultury (řešitelé Alena Křížová a Miroslav Válka), který byl součástí aktivit Interdisciplinárního centra výzkumů sociálních struktur pravěku a vrcholného starověku. Projekt se stal příležitostí k setkání dvou oborů na první pohled vzdálených časovým ukotvením jejich výzkumných sfér. Jak se ale ukázalo, obě disciplíny vykazují sdělný potenciál k vzájemně harmonickému doplňování a synergii. Zatímco výsledky etnologů mohou archeologům osvětlit, pomyslně i zhmotnit a funkčně zasadit „němé“ artefakty pravěkých i středověkých nálezů, poznatky a interpretace archeologů se nejednou stávají důležitou oporou při sledování geneze vybraných prvků kultury, jejich územní či etnické jedinečnosti, ale korigují i některé zažitě stereotypní představy o jejich „dlouhé“ či naopak „krátké“ historii. Několikaletý projekt přinesl do aktivit ústavu evropské etnologie ještě důležitý impulz také pro publikační činnost. Výstupy interdisciplinárně pojatého výzkumu byly publikovány v knižní formě v nově ustavené ediční řadě *Etnologické studie*. Ta se stala i v letech po skončení projektu jedním z pilířů prezentace vědeckovýzkumné činnosti pracoviště (do roku 2017 vydáno 21 svazků). Snaha o budování mezioborových vazeb vedla v letech 2009–2011 k zapojení dvou doktorských studentů etnologie (Václav Michalička a Martin Novotný) do projektu Moravskoslezská škola archeologických doktorských studií II.

Jiné výzvy interdisciplinární spolupráce, tentokrát ve spojitosti s geografí a IT specialisty, přinesl projekt realizovaný v rámci aplikovaného výzkumu národní a kulturní identity NAKI s názvem Geografický informační systém tradiční lidové kultury (1750–1900). Čtyřletý projekt (2012–2015), do něhož se pod vedením řešitele Daniela Drápaly zapojili všichni pedagogičtí pracovníci ústavu a někteří doktorští studenti, se pokusil vytvořit pomocí technologických nástrojů geografického informačního systému výzkumnou infrastrukturu, která se zaměřila na tradiční lidovou kulturu na teritoriu Moravy vymezenou léty 1750 až 1900. Prezentuje informace o výskytu jednotlivých kulturních elementů, jejichž existence byla v minulosti jakoukoliv formou zaznamenána a dokumentována u konkrétních původců či nositelů za zachování nezbytných atributů časové a místní identifikace. Aplikované technologie umožňují nejen prostorovou identifikaci dokumentovaných jevů, ale především otvírají příležitost ke konstruování prostorových modelů dle individuálních potřeb uživatelů. Více jak šedesát tisíc zpracovaných záznamů z různých zdrojů je dnes prezentováno formou on-line přístupného geografického informačního systému (<https://gistralik.muni.cz/>), hlavním tiskovým výstupem projektu se staly publikace v českém a anglickém jazyce (*Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě*; *Traditional Folk Culture in Moravia: Time and Space*), které se snaží inovativním způsobem přiblížit problematiku lidové kultury prostřednictvím šesti tematických os: autochtonnost – externí vlivy – stálost v čase – proměna v čase – teritoriální jednota – teritoriální rozrůzněnost.

Ryze oborové ohraničení vykazoval projekt Rozvoj spolupráce a zvyšování výzkumných kompetencí v síti etnologických institucí (financováno ze Strukturálních fondů – Operačního programu Vzdělání pro konkurenceschopnost), který stavěl na vytvoření sítě etnologických institucí (ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Etnologický ústav Akademie věd České republiky, pracoviště Brno, Etnografický ústav Moravského zemského muzea, Česká národopisná společnost). Vedle intenzifikace odborné kooperace participujících institucí směřovala hlavní myšlenka projektu vedeného Romanem Douškem k prohloubení výzkumných kompetencí studentů etnologie – a to prostřednictvím koordinovaných praktických cvičení na domácím univerzitním i externích pracovištích. Různorodý charakter institucí, v nichž studenti svá praktika mohou realizovat, umožňuje nejen osvojení základních principů práce etnologa v terénu a na odborných pracovištích, ale také hlubší seznámení se základními principy a specifiky fungování paměťové a vědecko-výzkumné instituce i vrcholné profesní organizace českých etnologů fungující na bázi nevládní neziskové organizace. Realizace projektu vedla kromě přímého školení a praxí studentů ke vzniku několika původních metodických publikací, které na půdě ústavu evropské etnologie otevřely zcela novou ediční řadu *Etnologické příručky*.

Problematika nehmotného kulturního dědictví

Na rozdíl od časově limitovaných a tematicky úžeji vymezených výzkumných projektů vykazuje jiný aspekt aktuální činnosti ústavu dlouhodobý charakter. Téma nehmotného kulturního dědictví zároveň disponuje řadou inspirativních výzev a podnětů k dalšímu směřování aktivit pracoviště. Odborná erudice jeho členů a také tradičně úzká kooperace s Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici se již v devadesátých letech 20. století projevila v aktivním podílu pracovníků ústavu evropské etnologie na formulaci rámcových opatření v oblasti ochrany, péče a prezentace tradiční kultury i jejich následného naplňování. Když v roce 2003 přijalo UNESCO Úmluvu o ochraně nemateriálního kulturního dědictví, výrazný podíl na vzniku tohoto dokumentu a jeho konečné podobě prokázala Česká republika a její expertní zázemí. Etnologové působící na Masarykově univerzitě jsou tak zastoupeni v národních i mezinárodních orgánech zaměřujících svou činnost na péči o nehmotné kulturní dědictví. Mezinárodní dimenzi tak vykazuje například členství M. Pavlicové v komisi UNESCO pro udělování Mistrovských děl ústního

Masopust v Havříčích – dokumentace současných forem výročních obyčejů jihomoravské vesnice, 1965

Foto: V. Frolec. Zdroj: Fotografický archiv Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

a nemateriálního dědictví lidstva (2004–2007) či participace pedagogů ústavu (M. Pavlicová, R. Doušek, D. Drápala) na činnosti kolegia hodnotitelů zpracovávajících odborná stanoviska k nominacím kulturních statků nehmotné povahy pro zápisy na seznamy UNESCO (2011 a znovu od 2016). Zapojení ústavu evropské etnologie do aktivit spjatých s péčí o hmotné i nehmotné kulturní dědictví pod patronací UNESCO se jeví jako jedna z priorit mezinárodní spolupráce, je adekvátně reflektováno ve výuce a z dlouhodobého hlediska směřuje k vytvoření organizační platformy pro specializované univerzitní středisko orientované na problematiku nemateriálního kulturního dědictví.

* * *

Etnologie je v rámci Masarykovy univerzity tradičně řazena mezi historické disciplíny, děje se tak s ohledem na genezi oboru v 18. a 19. století. Od poloviny 20. století se ovšem významně otevřel prostor v rámci uplatňování konceptu evropské etnologie jako komparativní vědy o člověku a jeho kultuře pro další badatelskou orientaci, která postupně zasahuje problematiku výzkumu každodennosti člověka nejen v tradiční, ale především v současné společnosti. Pozornost etnologů se dnes již nesoustřeďuje jen na historické formy tradiční kultury, ale také na soudobé projevy kultury masové přebírající mnohé z funkcí starší kultury lidové. Škálu výzkumných témat současné etnologie obohacuje též problematika různě definovaných identit a etnická studia, a to nejen ve smyslu historické geneze konkrétních společenství, jejich sociálních vazeb, teritoriálního a kulturního ukotvení, ale i s ohledem na reflexi aktuálního sebeidentifikačního vývoje současné populace. Díky dosavadním zkušenostem vykazuje dnes etnologie také jedinečný potenciál k rozvíjení studia nemateriálního kulturního dědictví (zvláště v návaznosti na Úmluvu UNESCO o zachování nemateriálního kulturního dědictví). Stává se tak vědeckou disciplínou, která umožňuje studium společnosti a jeho kultury v nejrůznějších podobách, s akcentem historickým i sociálním, globálním i regionálním, obecným i individuálním. Tato profilace proto vytváří z etnologie strategický průsečík historicky a sociálně orientovaných vědních oborů.

Webové stránky pracoviště: <http://etnologie.phil.muni.cz/>